

Testamenty duchovních

*„Post cujus obitum et testamentum
confectum inventum est.“*

Testamenty kněží olomoucké diecéze z let 1746–1783

Testaments of the clerics of the Olomouc Diocese from 1746 to 1783

Pavel Pumpr (<https://orcid.org/0000-0001-8441-9893>)

ABSTRAKT

Studie zkoumá na základě analýzy 101 pozůstalostních spisů kněží olomoucké diecéze z let 1746–1783 praxi při sestavování testamentů kněžími. Sleduje, nakolik byly výzvy církevních orgánů k sepsání závěti úspěšné, jaké skutečnosti měly vliv na to, zda kněz pořídil závěť a s jakým předstihem před svou smrtí duchovní testamenty pořizovali. Analyzovány jsou také další osudy závětí v rámci pozůstalostního řízení po smrti duchovních. Dosažená zjištění jsou využita k zodpovězení otázky, jakou funkci plnil kněžský testament ve sledovaném období a prostředí.

ABSTRACT

The study examines, based on an analysis of 101 probate files by the clerics of the Olomouc Diocese from 1746 to 1783, the practice of creating testaments by clerics. It monitors how successful the church authorities' calls for a testament have been, which facts that have had an impact on whether the clerics has made a last will, and in what advance before his death the clergy's testaments were made. Other fates of testaments within probate proceedings following the death of clerics are also analysed. The ascertainments achieved are used to answer the question of what function the clerical testament performed in the reporting period and environment.

KLÍČOVÁ SLOVA

testamenty; kněží; pozůstalostní řízení; olomoucká diecéze; 18. století

KAYWORDS

testaments; clerics; probate proceedings; Olomouc Diocese; 18th century

Modernizační procesy, které se v katolické církvi odehrávaly v období po tridentském koncilu, výrazně ovlivnily fungování církevněsprávních struktur a také produkci písemností, které v jejich rámci vznikaly.¹ V této době se objevují nové druhy písemností, které reflektují život na všech úrovních církevní hierarchie, včetně té základní, reprezentované nižším (farním) klérem. Patrně nejpodrobnější a nejlépe dochovanou písemnou dokumentaci, která odráží život a působení farního kléru v raném novověku, představují pozůstalostní spisy. Jejich vznik souvisí s faktem, že světští kněží získávali v potridentské době plnou svobodu testamentárně nakládat se svým majetkem.² Tento proces probíhal postupně, v závislosti na individuální situaci v jednotlivých diecézích.

Na Moravě vznikaly testamenty příslušníků nižšího kléru již v předbělohorské době, tehdy však ještě na základě individuálních privilegií, jimiž olomoučtí biskupové, případně také laičtí patroni, udělovali konkrétním duchovním správcům far právo pořizovat závět.³ Obecně platné právo sepsat testament získali moravští faráři až v roce 1644. Tehdy moravský zemský sněm rozhodl, že faráři mohou se svým majetkem testamentárně disponovat, a to pod podmínkou, že třetinu majetku odkáží kostelu, u kterého budou v době smrti působit jako du-

- 1 Významem tridentského koncilu v kontextu modernizačních procesů se zabývá sborník Prodi, Paolo – Reinhard, Wolfgang (edd.): *Das Konzil von Trient und die Moderne*. (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient, Bd. 16). Berlin 2001.
- 2 Blíže k tomu Kaps, Johannes: *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen in Rechtsgeschichte, Kirchenrecht und Bürgerlichem Recht Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*. Buchenhain vor München 1958, s. 52–57, 59.
- 3 Konkrétní případy této praxe cituje G. Wolny ve své církevní topografii. Viz např. Wolny, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*. Abt. II. Brünn Diöcese, Bd. 1. Brünn 1856, s. 397, pozn. 3. Další případy uvádějí Macek, Josef: *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 190, 199–200; Kameníček, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. Jejich složení, obor působnosti a význam. Od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628). III. Brno 1905, s. 330–331; Snopek, František (ed.): *Nová akta kardinála Ditrichštejna. Příspěvek k církevní topografii moravské*. Časopis Matice moravské 27, 1903, s. 297, č. 65; s. 299, č. 84; s. 302, č. 130.

chovní správci.⁴ Toto opatření mělo dvojí smysl. Zprv mělo zabránit tomu, aby pokračovala dosud obvyklá praxe zabírání kněžských pozůstalostí světskými patrony.⁵ Zadruhé mělo zajistit, aby byl uplatněn tradiční církevní nárok na dědictví po zesnulých kněžích. Tento nárok byl odůvodněn skutečností, že majetek kleriků pocházel přinejmenším zčásti z církevních příjmů.⁶ Celkově je tedy zřejmé, že zmíněné ustanovení z roku 1644 bylo součástí širší snahy o potridentskou obnovu katolické církve jako silné a samostatné (tedy také ekonomicky nezávislé) instituce.

V následujícím období byli duchovní svými nadřízenými vyzýváni, aby včas učinili poslední pořízení. Podle základní instrukce pro nižší klérus olomoucké diecéze z roku 1666 měli děkani ve svém obvodu věnovat náležitou pozornost farářům, kteří byli v ohrožení života: Po zaopatření svátostmi měl děkan takového kněze vybídnout, aby včas uspořádal své majetkové záležitosti pořízením řádného testamentu. Tímto testamentem měl jednak pamatovat prostřednictvím zbožných odkazů na spásu své duše, jednak zamezit tomu, aby byl jeho majetek (po smrti) kýmkoli rozchvácen.⁷ Vzor testamentu vydaný roku 1757 biskupskou

- 4 Stalo se tak zásluhou olomouckého biskupa Leopolda Viléma, který vymohl u svého bratra – císaře předložení návrhu, na jehož základě moravský zemský sněm 14. 11. 1644 přijal dotyčné sněšení. Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), A3 Stavovské rukopisy, inv. č. 21, Sněmovní kniha 1642–1644, fol. 152v–153r (dostupné z <<http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/a3/docs/A0003-21.htm>> [25. 10. 2022]; Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAO-O), Arcibiskupská konzistoř v Olomouci (dále ACO), M4, kart. 5250, Obecná ustanovení o pozůstalostním řízení kněží 1641–1802 (zde se nachází opis sněmovního sněšení spolu s dalšími souvisejícími písemnostmi). Viz též Zuber, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Praha 1987, s. 192; Válová, Kateřina: *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*. Olomouc 2002, s. 26 (s chybným datováním události do roku 1647).
- 5 Tuto zvyklost připomíná list moravského královského tribunálu adresovaný císaři ve věci požadované testamentární svobody duchovních ze dne 7. 11. 1643: „...*die biß anhero in disem Marggraffthumb Mähren von denen Patronis Ecclesiarum oder sogenändten Colatoribus usurpate [!] Apprehendirung der nach dem abgelebten Pfarrer hinterblibener Verlassenschaftten [...], diese Consuetudo von undenklichen Jähren im Landt allhir angebracht worden [...], die Patroni, so das Jus Praesentandi haben, die oberührte Apprehensionen dessen, was die Pfarrer verlaßßen, gleichsamb für ein praescribirtes Recht halten...*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250.
- 6 Na takový majetek se vztahovala zásada, podle níž přebytky z důchodů beneficia, jež klerik nevyužil k obživě odpovídající svému stavu, neměl odkazovat ke světským účelům. V praxi však bylo často nemožné jednoduše rozdělit pozůstalost kněze na majetek pocházející z církevních příjmů a na jmění, jež bylo jiného původu (tj. bylo získáno například dědictvím). Proto se prosadil závazek odkázat část majetku církvi nebo na zbožné účely. Viz Kaps, J.: *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen*, s. 52–57, 59.
- 7 *Monitorium sive instructio brevis pro decanis ruralibus ac parochis dioecesis Olomucensis...* Olomucii 1666 (vycházím z exempláře uloženého in: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 36052), část instrukce určená děkanům (*Instructio pro decanis*), s. 15–16, čl. XV: „*Casu, quo periculum vitae, cuiuspiam ipsorum [= parochorum] instaret, post percepta pie Sacramenta, eum moneant, ut mature de sua substantia, si quam habet, pro animae suae salute, in pias causas, per Testamentum rite faciendum, disponat, atque provideat, ne a quoquam res suae indebite distrahantur.*“ Analogické

konzistořĩ pak uvádĩ jako dũvod sepsání poslední vůle přĩmo snahu předejĩt sporũm o majetek, které mohly po smrti kněze vzniknout.⁸

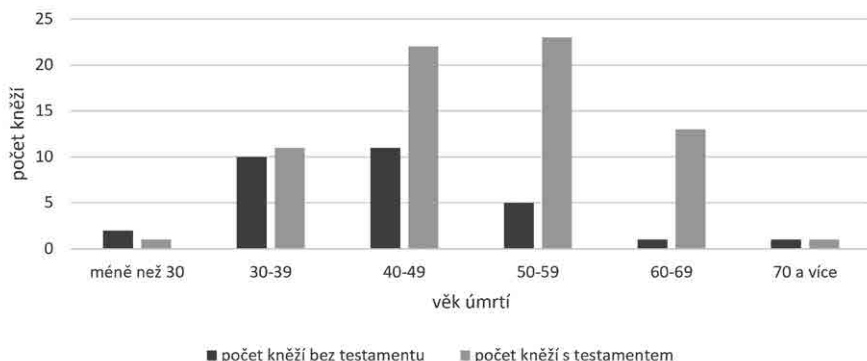
V pramenech uváděné dũvody k pořĩzení závěti tedy reflektují její dva základní významy, to znamená testament jako akt víry a zároveň jako majetkoprávní pořĩzení, které má zajistit řádný a zbytečnými spory nezatěžovaný průběh pozůstalostního řĩzení.⁹ Někteřĩ badatelé vedle toho hledají i jiné motivy, jež mohly stát za výzvami k sepsání testamentu. Požadavek církve na pořĩzení závěti je například dáván do souvislosti s její případnou snahou získat „většĩ“ podíl z pozůstalostí duchovních.¹⁰ Zde je však třeba připomenout, že církevní nárok na podíl na dědictví po zesnulých kněžích byl uplatňován i tehdy, když dotyčný jedinec žádnou závěť nezanechal. I v případě těchto intestátních pozůstalostí měl totiž podle dobových norem připadnout nemalý díl z majetku kněze na církevní, respektive zbožné účely. Přitom se mohlo jednat dokonce o větší podíl, než jaký by připadl církvi z pozůstalosti s testamentem.¹¹

výzvy k sepsání testamentu se objevují také v sousední pražské arcidiecézi, v instrukcích vydaných tamní konzistořĩ. Viz Ryantová, Marie: Nařĩzení až za hrob. Testamentární praxe a vyřĩzování pozůstalostí světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka. In: Holý, Martin – Mikulec, Jiřĩ (edd.): Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku. (Folia Historica Bohemica, Supplementum I). Praha 2007, s. 149–162, na s. 152–155.

- 8 „...ad evitandas, quae post mortem meam occasione substantiae meae oriri possent, lites...“ „Tento vzor testamentu tvořĩ přílohu ke kurendě (tj. instrukci vydané biskupskou konzistořĩ v Olomouci) z 8. 3. 1757 (kurenda je uložena in: ZAO–O, ACO, M4, kart. 5250). Citovaná formulace se pak běžně objevovala v arengách reálných závětĩ.
- 9 Podrobněji ke smyslu raněnovověkých testamentů Malý, Tomáš: Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnštĩ měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. stoletĩ. Brno 2009, s. 82–106.
- 10 Lipovski, Radek: Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850). Ostrava 2013, s. 255.
- 11 Již zmíněné sněmovní snešení z listopadu 1644 ustanovovalo, že pokud by farář zemřel bez posledního pořĩzení, má polovina majetku připadnout kostelu a druhá nebožtĩkovým příbuzným; v případě že kněz žádné příbuzné neměl, připadala dotyčná polovina na zbožné účely („ad pias causas“). Církev tak teoreticky měla podle tohoto nařĩzení zajištěn větší příjem z intestátních pozůstalostí než z těch, u nichž byl k dispozici testament, neboť závěť musela obsahovat odkaz kostelu ve výšĩ třetiny majetku kněze. (Samozřejmě v praxi se mohly v testamentu objevit nad rámec této povinné třetiny i jiné zbožné odkazy.) MZA, A3, inv. č. 21, fol. 152v–153r. Uvedený způsob dělení intestátních pozůstalostí pak po více než sto letech upravila Marie Terezie. Podle jejího nařĩzení z roku 1754 měla polovina takových pozůstalostí i nadále připadat nejbližším příbuzným kněze, druhá polovina však byla nově rozdělena na dvě čtvrtiny, z nichž první náležela kostelu a druhá biskupovi. (Biskup však nemohl s takto získanými prostředky disponovat libovolně, neboť je musel využít na financování misionářũ a lokálních kaplanũ na hranicích s Uhrami a Slezskem.) MZA, C4 Tribunál – normalia, kart. 20, inv. č. 1425, výtah z panovníckého reskriptu z 25. 5. 1754. O tři desetiletĩ později pak bylo na základě dvorského dekretu z 26. 11. 1783 na Moravě a ve Slezsku zavedeno odlišné dělení, které již od roku 1772 platilo v zemích rakouských a vnitrorakouských. Pozůstalost faráře zesnulého bez testamentu měla být podle zmíněného dekretu rozdělena na tři stejné části: první náležela kostelu, který kněz naposledy spravoval, druhá chudým a třetĩ příbuzným. Pokud zemřelý klerik neměl žádné příbuzné,

Otázku, nakolik byla nařízení obsažená ve výše uvedených směrnících v praxi dodržována, se pokusím zodpovědět prostřednictvím poznatků získaných studiem pozůstalostních spisů 101 duchovních, kteří na území olomoucké diecéze zemřeli v letech 1746–1783.¹² Na základě vyhodnocení těchto spisů lze konstatovat, že výzvy k včasnému pořízení poslední vůle byly ve sledovaném období a prostředí ve většině případů úspěšné: Testament pořídilo 71 ze 101 zkoumaných kněží, zbylých 30 tedy zemřelo bez závěti.¹³

Graf č. 1: Kněží zemřelí bez testamentu / s testamentem podle věku úmrtí

připadala příslušná třetina majetku státní pokladně („*dem Fisco*“). Viz Lexikon aller in den österreichischen Staaten wirklich bestehenden Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze im geistlichen Fache. Prag – Leipzig 1790, s. 314; ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250, písemnosti z 15. 12. 1783; Tilsch, Emanuel: Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní I. Praha 1905, s. 141–142.

- 12 Tento vzorek zahrnuje kněze, kteří splňují následující dvě podmínky: 1/ byli vysvěceni v letech 1741–1745, a díky tomu je nejstarší katalog kléru olomoucké diecéze pocházející z let 1745–1746 zachycuje na začátku jejich kariéry (viz ZAO-O, ACO, kniha č. 92); 2/ dochovaly se pro ně jejich pozůstalostní spisy, které jsou uloženy v archivním fondu olomoucké konzistoře (ZAO-O, ACO, sign. M4). To znamená, že jde o kněze, kteří zemřeli nejpozději v roce 1783, neboť tímto rokem zmíněný soubor pozůstalostních spisů končí. Zkoumaný vzorek duchovních představoval podle katalogu z let 1745–1746 necelou desetinu kléru olomoucké diecéze (8,3 %).
- 13 Mezi pozůstalosti bez testamentu je započítána i ta, která náležela kaplanovi v Rosicích Františku Staňkovi († 18. 8. 1763). V příslušném spise se sice nachází písemný záznam ústně učiněné poslední vůle, ten však biskupská konzistoř neuznala, a proto s pozůstalostí nakládala jako s intestátní. ZAO-O, ACO, sign. S327, kart. 5457. Podrobněji k tomuto případu viz níže. Výzvy církevních orgánů, aby kněží pořídili testament, byly většinou respektovány i v sousední pražské arcidiecézi. Zde je dokonce doložen ještě nižší podíl duchovních, kteří umírali bez závěti. V letech 1694–1710 v této arcidiecézi zemřelo bez testamentu pouze 19,2 % kněží, v letech 1714–1730 pak šlo již jen o 12,2 % kleriků. Viz Ryantová, M.: Nařízení až za hrob, s. 154.

Jedním z faktorů, který mohl ovlivnit to, zda kněz sepsal poslední vůli, byl věk, kterého se dožil. Zatímco ve skupině kněží zemřelých před 40. rokem života, byly počty kleriků se závětí a bez ní vcelku vyrovnané, ve vyšších věkových kategoriích jednoznačně převažovali jedinci, kteří testament pořídili (viz graf č. 1). To potvrzuje předpoklad, že intestátní pozůstalost po sobě častěji zanechávali kněží, jimž se vzhledem k vlastnímu věku nezdála být představa smrti natolik aktuální, aby učinili poslední pořízení. Nezáleželo však jen na věku, ale také na okolnostech úmrtí, tedy konkrétně na tom, zda kněz zemřel po dlouhé nemoci, či naopak náhle. Například kooperátor v Určicích František Sedláček, který v rámci sledované skupiny duchovních zemřel v nejnižším věku (tj. v 27 letech), závět sepsal, a to s ohledem na svou nemoc a s ní související vědomí blížícího se konce.¹⁴ Pokud však duchovní zemřel náhle, neměl možnost, aby se na odchod z tohoto světa předem připravil způsobem odpovídajícím dobovému ideálu, tedy aby přijal svátosti a učinil poslední pořízení. Příkladem této situace je úmrtí kooperátora v Troskotovicích Sebastiana Čepana, který zemřel ve svých 30 letech, když byl 31. července 1746 při procházce v zahradě zasažen mrtvicí.¹⁵

Ovšem ani u těch duchovních, kteří mohli s ohledem na svůj zdravotní stav a věk očekávat blížící se konec pozemského bytí, nebylo samozřejmostí, že této příležitosti využili, aby se na smrt připravili a sepsali testament. Důvodem, proč tak dotyčný kněz neučinil, mohlo být například přesvědčení, že se ze své nemoci uzdraví.¹⁶ Toto přesvědčení bylo někdy spojeno i s velkými, v konečném výsledku však marnými výdaji na léčení.¹⁷ Například farář v Kopřivné Michael Scharlt, který se ze všech sledovaných duchovních dožil vůbec nejvyššího věku (zemřel 7. září 1781 ve věku 72 let), poslední vůli ani s ohledem na svou dlouhodobou ne-

14 „*Ego Franciscus Sedlaczek, cooperator Určizensis, sciens inefabile Spiritus Sancti edictum: ibit homo in domum aeternitatis, cui domui per actualement a Divina Majestate immisam infirmitatem me appropinquare prudenter existimare possum. Eapropter de his, quae benigna ejusdem Divinae Majestatis manu mihi clementissime concredita sunt, liberrima voluntate et pleno rationis usu (corpore quidem infirmus, animo tamen sanus) hanc meam ultimam voluntatem dispositionem et testamentum feci, ut sequitur. [...]*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5457, sign. S335, závět F. Sedláčka z 1. 4. 1747. Sedláček zemřel pouhé dva dny po sepsání testamentu, tedy 3. 4. 1747.

15 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5278, sign. C51, 5. 8. 1746 (prezentát), zpráva mikulovského probošta konzistoři o úmrtí Sebastiana Čepana.

16 Takto vysvětloval děkan v Rýmařově František Cink biskupské konzistoři, proč kaplan ve Velkých Losinách Josef Zezulka, který zemřel 2. 5. 1775 ve věku 58 let, nezanechal závět: „*Cum autem infirmitatem suam ad mortem esse non putaverit, ideo ad multas ipsi factas propositiones ad declarationem testamentalem faciendam persuaderi nequaquam potuit.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5510, sign. Z65, 8. 5. 1775 (prez.).

17 Marnou snahu získat zpět ztracené zdraví dokládá případ kaplana v Třebíči Jana Procházky († 8. 12. 1757). Když místní děkan Josef František Cardeli informoval konzistoř o jeho úmrtí, připomínal zároveň, že kaplan nezanechal nic kromě malého majetku spočívajícího toliko v oblečení, knihách a obrazech. Důvodem byl podle děkana fakt, že cokoli mohl Procházka po dobu, kdy byl kaplanem, ušetřit, to za tři roky vynaložil za mediky, chirurgy a všechny léky kvůli tomu, aby opět získal zdraví. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5386, sign. P123, 12. 12. 1757 (prez.).

moc a pokročilý věk nepořídil, a to navzdory naléhání svého nadřízeného děkana a dalších osob.¹⁸ Je tedy zřejmé, že na pořízení testamentu měl vliv nejen samotný věk, ale také zdravotní stav dotyčného kněze a s ním související okolnosti úmrtí, a zejména pak klerikův přístup ke smrti, který ne vždy odpovídal dobově zdůrazňovanému principu „*memento mori*“.

Testamenty pořizované kněžskými měly dvě základní formy: písemnou (*testamentum scriptum*) a ústní (*testamentum nuncupativum*).¹⁹ V prvním případě se jednalo o listinu, která zakládala vlastní právní pořízení a jejímž vydavatelem byl sám testátor. Ve druhém případě šlo o zlistnění ústně učiněné poslední vůle, u nějž figurovali jako vydavatelé svědkové právního pořízení.²⁰ Druhá varianta závěti byla využívána v situacích, kdy již testátor nebyl kvůli špatnému zdravotnímu stavu schopen učinit písemné pořízení.²¹ Proto tento typ testamentů vznikl často až těsně před smrtí dotyčného kněze. Písemný záznam ústně projevené po-

18 V tom smyslu se vyjádřil děkan v Kolštejně (dnes Branná) Anton Hillebrand ve zprávě o Schartlově úmrtí: „*Cum autem toto durante infirmitatis suae tempore nec meis, nec aliorum exhortationibus ad apponendum ultimam suam voluntatem moveri potuerit, atque ita sine scripto et nuncupativo testamento defunctus sit.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5450, sign. S282, 12. 9. 1781 (prez.). Za uvedenou formulaci lze tušit snahu děkana zdůraznit před konzistoří fakt, že pokud kněz zemřel bez závěti, nebylo to jeho vinou, neboť on sám nezanedbával svou povinnost vyplývající z funkce děkana vybičnout umírajícího duchovního, aby pořídil závět. Analogický motiv lze nalézt i ve zprávách jiných děkanů, kteří se podobně snažili zdůraznit, že nenesou zodpovědnost za úmrtí kněze bez závěti. Například když děkan v Náměšti nad Oslavou Martin Tomáš Jorsch informoval konzistoř, že 4. 9. 1762 zemřel farář ve Velké Bíteši Jiří Kvísek, dodával: „*...de cuius gravi infirmitate cooperator suus me certiores reddere neglexit, unde factum est, quod quidem sacramentis provisus, intestatus tamen decesserit. Super quo neglectu cooperatorem graviter reprehendi, reculasque obsigillavi et custodiam ad horreum ordinavi.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5324, sign. K18, 9. 9. 1762 (prez.).

19 Doporučené vzory obou typů testamentů byly publikovány jako přílohy ke kurendě (instrukci) olomoucké konzistoře z 8. 3. 1757. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250.

20 Tomuto jasnému odlišení písemného a ústního testamentu odpovídají nejen konzistorní vzory obou typů posledních vůlí (viz předchozí poznámku), ale většinou také samotné dochované závěti. Přesto však v praxi vznikaly i takové testamenty, které nelze v rámci uvedené klasifikace jednoduše zařadit. Jako příklad je možné uvést poslední vůle Karla Scherwitze († 5. 12. 1753) a Arnošta Pivoňky († 25. 3. 1770). Obě závěti jsou sice označeny jako ústní (*testamentum nuncupativum*), čemuž odpovídá to, že jsou psány rukou někoho jiného, než je zůstavitel, jinak však vypadají jako běžné písemné testamenty: jsou formulovány jménem zůstavitele (v první osobě), který tak figuruje jako vydavatel písemné verze testamentu, navíc jsou obě závěti také testátorem podepsány a zpečetěny. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5460, sign. S364, závět faráře ve Velkých Petrovicích (dnes Pietrowice Wielkie v Polsku) K. Scherwitze ze 7. 10. 1753; tamtéž, kart. 5388, sign. P138, závět faráře ve Slavkově u Opavy A. Pivoňky z 19. 3. 1770.

21 Na to výslovně poukazuje například poznámka uvedená jménem zůstavitele v písemném záznamu ústní závěti kooperátora v Šumicích Martina Černého († 21. 6. 1753): „*Ob debilitatem corporis non potui me subscribere, solummodo testes requisivi.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C82, testament z 5. 6. 1753.

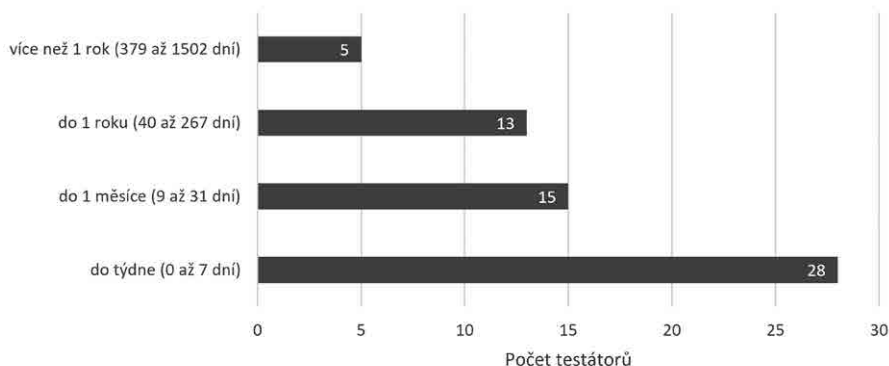
slední vůle pak někdy svědkové sepsali dokonce teprve až po úmrtí zůstavitele.²² V takových dodatečně písemně zaznamenaných ústních testamentech pak může být explicitně odlišen termín uskutečnění vlastního právního pořízení (tj. ústního projevení poslední vůle) od data jeho zlistinění.²³ Nicméně toto dodatečné zlistinění je doloženo jen v některých případech, jinak docházelo k písemnému zaznamenaní ústního testamentu přímo v den jeho pořízení.²⁴

Celkem v 61 případech bylo možné určit časový interval, který uplynul mezi pořízením testamentu (ústního nebo písemného²⁵) a smrtí zůstavitele (viz graf č. 2).²⁶ Tento ukazatel potvrzuje, že většina posledních pořízení vznikala právě s vědomím blížícího se konce pozemského bytí, nejčastěji v řádu několika dní před smrtí. Téměř polovina datovaných závětí vznikla nejvýše týden před smrtí

- 22 Například písemný záznam poslední vůle Antona Schrotta, faráře v (Německé) Libině, vyhotovil děkan v Uničově Florian Jüttner jako jeden ze tří svědků dotyčného právního pořízení teprve 18 dní po testátorově smrti, poté co jej k tomu vyzvala konzistoř. Samotný obsah Schrottovy závěti však Jüttner konzistoři popsal již dříve, ve zprávě o úmrtí. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5460, sign. S357, písemný záznam testamentu z 24. 12. 1783 (Schrott zemřel 6. 12. 1783); zpráva o úmrtí, 11. 12. 1783 (prez.); příkaz konzistoře k inventarizaci pozůstalosti, obsahující i nařízení sestavit písemnou verzi testamentu a zaslat ji co nejdříve do konzistoře za účelem jeho publikace, 11. 12. 1783 (koncept).
- 23 Toto určení odlišného data ústně vykonaného právního pořízení může být jen přibližné: v testamentu kooperátora v Guntramovicích Johanna Kallerta († 19. 9. 1766) svědkové uvedli, že zůstavitel pořídil tuto ústní závěť již před dvěma roky; samotnou listinu, kterou vydali až po testátorově smrti, však nedatovali. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5339, sign. K240, nedatovaný testament. Takto dlouhý interval mezi uskutečněním ústního právního pořízení a jeho zlistiněním lze ovšem považovat za extrémní. Bezpochyby běžnější byl podstatně kratší rozestup mezi oběma akty, s jakým se lze setkat například v případě posledního pořízení Antonína Janovského. Janovský zemřel 11. 8. 1770 jako nezaměstnaný kněz v Olomouci, přičemž ústní závěť pořídil tři dny před svou smrtí (8. 8.), v přítomnosti dvou svědků, kteří vyhotovili písemný záznam tohoto aktu až den po zůstavitelově smrti (12. 8.). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5322, sign. I87.
- 24 U některých testamentů tuto situaci výslovně zdůrazňují použité formulace. Například písemný záznam ústní závěti faráře v Doubravníku Františka Vavroše († 20. 11. 1765) svědkové uzavřeli koroborací a datovací formulí ve znění: „*In quorum fidem praesens testamentum nuncupativum nostris subscriptionibus et sigillorum appressionibus munivimus. Actum et auditum Daubravnicii die 26. augusti anno 1765.*“ Bezprostředně pod tento text pak svědkové umístili své podpisy a pečeti. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5490, sign. W81, testament z 26. 8. 1765.
- 25 Zde nerozlišují testamenty ústní a písemné jednak proto, že toto rozlišení není v daném kontextu relevantní, jednak proto, že není ani bezezbytku možné. Ne u všech dochovaných závětí lze totiž jednoznačně určit, do jaké z uvedených dvou kategorií náleží. Viz pozn. 20.
- 26 Uvedený interval nebylo možné stanovit u nedatovaných závětí a také u těch ústních testamentů, u nichž je v jejich písemném záznamu uvedeno datum, které se prokazatelně nevztahuje k vlastnímu právnímu pořízení, nýbrž až k jeho dodatečnému písemnému zaznamenaní (jde totiž o datum z období po smrti testátora). V případě, že jeden kněz vyhotovil postupně více testamentů, vyhodnocuji zde interval mezi pořízením první závěti a úmrtím klerika.

zůstavitele, z toho tři dokonce přímo v den úmrtí kněze.²⁷ Ostatní kněží vyjádřili svou poslední vůli dříve – ve čtvrtině případů se tak stalo nanejvýš měsíc před skonem zůstavitele, pětina duchovních pořídila závěť v průběhu zbývajících roku života a jen pět kleriků vykonalo testamentární dispozici s vlastním majetkem již v období od jednoho do čtyř let před svou smrtí.

Graf č. 2: Interval mezi porízením závěti a smrtí testátora

V případech testamentů porízených v delším předstihu před smrtí zůstavitele se opakovaně stávalo, že různé změny, k nimž došlo během zbývajících části života kněze, si vynutily vyhotovení aktualizacího dodatku k původní závěti. Dodatek k závěti již většinou opět vznikl krátce (tj. několik dní) před úmrtím testátora.²⁸ Tento dodatek mohl být buď připsán přímo do původního testamentu,²⁹ anebo mohl být vyhotoven ve formě samostatné písemnosti.³⁰

27 V den zůstavitelova úmrtí byly porízeny testamenty kooperátora ve Vizovicích Františka Ignáce Jančara († 24. 12. 1750), děkana v Příboře Antona Freiheita († 26. 4. 1776) a faráře v Rovném Antonína Červenky († 5. 3. 1783). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5322, sign. I68; kart. 5296, sign. F131; kart. 5279, sign. C63. Dalších osm kněží vyjádřilo svou poslední vůli pouhý den před smrtí.

28 Čtyři zaznamenané dodatky k původním testamentům vznikly v rozmezí jeden, dva, šest a 237 dní před smrtí dotyčného kněze. Poslední zmíněný případ je jednoznačně atypický, neboť i původní závěť, která byla daným dodatkem modifikována, se vyznačovala nezvykle velkým předstihem před smrtí; byla sepsána 1502 dní před úmrtím daného jedince.

29 Tak tomu bylo například v případě poslední vůle nezaměstnaného kněze Jiřího Raddy († 24. 1. 1771). Krátký, ústně učiněný dodatek z 18. 1. 1771 byl dopsán pod text písemného testamentu z 15. 12. 1770. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5413, sign. R139.

30 Takový samostatný dodatek („*codicill*“) ke své původní závěti z 20. 7. 1778 vyhotovil dne 17. 3. 1779 (tedy dva dny před smrtí) farář v Pavlovicích u Přerova Ignác Benátek. Zatímco

Konkrétní náležitosti testamentů stanovila olomoucká biskupská konzistoř roku 1757, když vydala doporučené vzory pro oba typy závětí. Konzistorní formulář testamentu bylo možné modifikovat, přitom však bylo nutné zachovat následující podstatné prvky (*substantialia*): Pokud jde o obsahovou stránku, závěť musela zahrnovat povinný odkaz třetiny majetku kostelu (*legitima ecclesiae*) a ustanovení dědice (*haeredis institutio*). Pokud jde o stránku formální, závazné byly v případě písemné poslední vůle podpisy testátora a alespoň dvou svědků, u písemného záznamu ústní závěti byly vyžadovány pouze podpisy svědků, před nimiž testátor projevil svou vůli.³¹ Obsah posledních vůlí musel splňovat i další podmínky. Instrukce pro faráře z roku 1666 stanovila, že za neplatné budou prohlášeny závěti, v nichž by kněží něco odkázali ženám či hospodyním, s nimiž „hanebně žili“, anebo z toho byli podezřelí, případně také svým nelegitimním potomkům.³² Biskup Schrattenbach pak roku 1713 nařídil uznávat pouze závěti odpovídající skutečnosti, nikoli testamenty nedopsané, nebo zfalšované.³³

Dodržování uvedených pravidel kontrolovala biskupská konzistoř v rámci pozůstalostního řízení. Celý tento administrativní proces byl zahajován v okamžiku, kdy místní děkan nebo jeho zástupce zaslal konzistoři zprávu o úmrtí dotyčného kněze.³⁴ Se zprávou o úmrtí byla zpravidla do konzistoře zasílána také závěť, anebo bylo sdělováno, že duchovní zesnul, aniž by pořídil testament. Uvedený postup, který byl stanoven církevními normami,³⁵ umožňoval konzistoři, aby se hned na začátku celého procesu seznámila s nebožtíkovou poslední vůlí, a mohla tak v průběhu pozůstalostního řízení postupovat s ohledem na ni, nebo aby naopak byla od počátku srozuměna s faktem, že bude nutné postupovat podle pravidel o vyřizování intestátních pozůstalostí. Jen v některých případech se stalo, že testament byl konzistoři doručen až dodatečně, například současně se soupisem majetku zesnulého kněze.³⁶

původní závěť byla vydána jako písemný testament, dodatek byl pořízen ústní formou a byl zapsán místním obecním písařem. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5273, sign. B179.

- 31 Kurenda z 8. 3. 1757, bod č. 2 a přílohy se vzory testamentů. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250. Tato instrukce navazovala na kurendu z 24. 9. 1753, která v bodu č. 13 velice stručně definovala obsah testamentu. Také zde je zmiňován povinný odkaz kostelu a ustanovení dědice, stejně jako rozdělení testamentů na písemné a ústní. ZAO-O, ACO, kniha č. 281.

- 32 Monitorium sive instructio brevis, s. 75, čl. 59.

- 33 Válová, K.: Curia episcopalis Olomucensis, s. 42.

- 34 Podrobný popis pozůstalostního řízení po smrti kněží v olomoucké diecézi ve sledovaném období podává Pumpr, Pavel: Nižší klérus na Moravě v 18. století mezi stavem a profesí. Kariéry a sociálně-majetkové poměry kněží olomoucké diecéze v letech 1741–1783. Brno 2020, s. 202–229.

- 35 Kurenda z 15. 9. 1760 nařizovala: „[...] *post obitum defuncti* [...] *Episcopali Officio obitus defuncti cum annotatione diei et transmissione, si quod factum est, testamenti nuntietur* [...]“. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250.

- 36 Tak tomu bylo například v případě závěti faráře v Německé Libině Antona Schrotta. Zde tento postup souvisel s faktem, že ústně učiněný testament byl písemně zaznamenán až 18 dní po

Poté, co konzistoř obdržela testament, nejdříve jej publikovala, a to často hned v den doručení, anebo ve dnech bezprostředně následujících.³⁷ Po zveřejnění byla závěť předána k revizi konzistornímu fiskálovi (*fiscus consistorialis*). Tento úředník testament prostudoval a následně zaslal konzistoři zpět spolu se svým písemným vyjádřením. Často šlo o stručné konstatování, že závěť je v pořádku, neboť obsahuje povinný odkaz třetiny majetku kostelu a splňuje i ostatní stanovené náležitosti.³⁸ To však neznamená, že by revize byla pouze formálním aktem. K některým testamentům totiž fiskál vznesl výhrady. Tyto případy si zasluhují pozornost, protože ukazují, jak byly jednotlivé náležitosti testamentu hodnoceny, tedy které z nich byly vnímány jako podstatné. To, jak následně k výhradám vzneseným fiskálem přistoupila konzistoř, pak naznačuje, jak ona sama nahlížela na kněžské závěti a v čem spatřovala jejich hlavní význam.

Výhrady vznesl například fiskál Jan František Pradatsch k testamentu faráře v Rovném Antonína Červenky († 5. března 1783). Upozorňoval, že není známo, čím rukou byla závěť napsána (ačkoli byla vydána jménem testátora, psala ji evidentně jiná osoba), dále že podpis zůstavitele je stěží čitelný (Červenka se zjevně podepsal s velkými obtížemi, ostatně ještě v den sepsání testamentu zemřel), chybí podpisy (a tudíž i jména) svědků, ačkoli je koroborace listiny ohlašuje a konečně prý bylo zcela opomenuto ustanovení dědice. S ohledem na uvedené skutečnosti Pradatsch konstatoval, že dle jeho názoru by závěť neměla být schválena, pokud by však konzistoř chtěla rozhodnout ve prospěch poslední vůle, žádal pouze o doplnění povinného odkazu pro farní kostel.³⁹ K tomu je nutné dodat, že Pradatschova výhrada poukazující na nestanovení dědice nebyla oprávněná: V testamentu sice chyběla předepsaná formulace explicitně zmiňující „*haereditis institutio*“, nicméně stejný význam měl sedmý bod závěti, v němž testátor určil, na jaké účely má být využit zůstatek jeho majetku. Pokud pak jde o absenci podpisů svědků, tuto skutečnost vysvětloval konzistoři děkan v Opavici Jan Staněk poukazem na fakt, že Červenka chtěl nechat potvrdit závěť svědky, nicméně nemohl

Schrottově smrti, viz pozn. 22. Ve zprávě o úmrtí faráře v Doubravníku Františka Vavroše, která byla do konzistoře doručena 25. 11. 1765, děkan v Lomnici František Dalbert konzistoř zatím pouze informoval o existenci ústního testamentu s dodatkem, že při nejbližší příležitosti podá zprávu, zda se nepodařilo nalézt nějaký jiný testament pořízený nebožtíkem. Nakonec byla Vavrošova závěť konzistoři doručena až současně s pozůstalostním inventářem dne 19. 12. 1765. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5490, sign. W81.

37 Podle instrukce z r. 1713 měla být závěť „*veřejně přečtena v konzistoři jako výnos*“. Válová, K.: *Curia episcopalis Olomucensis*, s. 42.

38 Viz např. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5278, sign. C59, 18. 5. 1761 (prez.); kart. 5331, sign. K163, 23. 7. 1762 (prez.); kart. 5411, sign. R100, 7. 4. 1778 (prez.); kart. 5453, sign. S309, 24. 9. 1759 (prez.).

39 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5279, sign. C63, zpráva konzistorního fiskála: 28. 3. 1783 (prez.); testament Antonína Červenky z 5. 3. 1783 (publikován 18. 3. 1783).

tak již učinit, neboť jej předstihla smrt.⁴⁰ Zda nakonec konzistoř Červenkovu závěť potvrdila či nikoli, není známo.

Jiné případy ovšem dokládají, že ani zjištění nedostatků nemuselo nutně vést ke zneplatnění testamentu. Tak u závěti faráře v Litobratřicích Andrease Ceha († 25. listopadu 1765) poukazoval konzistorní fiskál Jan Kašpar Huck na fakt, že je podepsána pouze testátorem, zatímco podpisy svědků v ní chybí. Zároveň však připomínal důležitou zásadu kanonického práva: „Když je s velkou jistotou známa jistá vůle pořizovatele závěti, závěť má platit ve prospěch zbožného odkazu.“ Jak následně poukázal, z podpisu testátora zjevně vyplývá, že napsal celou svou závěť vlastní rukou, a proto je jeho jistá vůle známa s velkou jistotou. S ohledem na to i na fakt, že on sám coby fiskál má bránit kostely (tedy hájit jejich dědická práva) a zbožné odkazy, konstatoval, že proti testamentu, který obsahuje odkaz třetiny majetku farnímu kostelu, nemá žádné námitky.⁴¹ V tomto případě je zřejmé, že konzistoř testament potvrdila, neboť pozůstalost byla dělena podle něj.⁴²

Nastíněný postup při projednávání závětí farářů Červenky a Ceha tedy naznačuje, že stejná skutečnost (absence podpisů svědků) mohla být hodnocena zcela odlišně. Příčinu lze hledat v odlišných souvislostech daných případy. Nabízí se například domněnka, že se zde mohl projevovat různý přístup dvou osob, které postupně po sobě vykonávaly funkci konzistorního fiskála. Nicméně pravdě bližší vysvětlení onoho rozporu mezi odmítavým stanoviskem fiskála Pradatsche k závěti faráře Červenky, a naopak vstřícným postojem fiskála Hucka k testamentu faráře Ceha lze hledat v argumentu, kterým druhý zmíněný úředník podepřel své kladné stanovisko dotyčné poslední vůli. I z jiných dokladů totiž vyplývá, že právě ohled na zbožné odkazy byl pro konzistoř důvodem, aby akceptovala závěť, která vykazovala formální nedostatky.⁴³ Nešlo přitom o specifický postup, který by byl uplatňován jen v rámci olomoucké konzistoře. Byl totiž skutečně v souladu s výše připomenutou obecnou zásadou kanonického práva, která akcentovala

40 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5279, sign. C63, zpráva o úmrtí Antonína Červenky, 18. 3. 1783 (prez.). Brzké úmrtí testátora se stalo příčinou absence ověřovacích prostředků také v případě poslední vůle kaplana na Svatém Hostýně Bernarda Veselého: Koroborace ohlašuje podpisy a pečeti testátora i svědků, sám zůstavitel ale zemřel dříve, než stačil svou závěť podepsat a opatřit pečeti; dva svědkové pak potvrdili pravost testátorova vlastnoručního písemného pořízení až po jeho smrti. V tomto případě konzistoř poslední vůli uznala. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5500, sign. W178, nedatovaná závěť (publikovaná 25. 8. 1757); zpráva o úmrtí, 25. 8. 1757 (prez.); konzistorní nařízení ve věci rozdělení pozůstalosti, 24. 11. 1757 (prez.).

41 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C81, 9. 12. 1765 (prez.).

42 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C81, 18. 2. 1766 (prez.), konzistorní nařízení ve věci rozdělení pozůstalosti.

43 V tom smyslu poznamenal konzistorní úředník k závěti kooperátora v Šumicích Martina Černého: „*Testamentum nuncupativum vix nomen testamenti meretur, sed quia potiori ex parte ad pias causas sonat, in ejus conformitate processu.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C82, 6. 9. 1753 (prez.), konzistorní nařízení o rozdělení pozůstalosti.

platnost zbožného odkazu i v případech, kdy sice nebyla dodržena předepsaná forma testamentu, avšak byla zřejmá vůle zůstavitele.⁴⁴

V duchu zmíněného principu olomoucká biskupská konzistoř uznávala zbožné odkazy zesnulých kněží dokonce i v situaci, kdy neexistoval klasický testament a byla známa pouze neformálně ústně projevená vůle zesnulého klerika uskutečnit zbožný odkaz. Kooperátor v Podivíně Kašpar Jurečka († 3. dubna 1751) před svým zpovědníkem, františkánem z Valtic, který jej před smrtí zaopatřil, vyjádřil přání, aby peníze z jeho pozůstalosti byly vynaloženy na konání mši na jeho úmysl. Ačkoli tato vůle zesnulého kněze nebyla vyjádřena formou klasického testamentu, nýbrž byla doložena pouze písemným svěděním onoho františkána, konzistoř ji respektovala a při stanovení způsobu rozdělení pozůstalosti postupovala v souladu s ní.⁴⁵

Stanovisko fiskála k testamentu mělo charakter nezávazného doporučení, konzistoř mohla rozhodnout o (ne)potvrzení testamentu bez ohledu na něj. Dopládá to příklad ústní závěti faráře ve Vlkoši Matyáše Kotrdeje († 5. ledna 1774). S odkazem na dva zásadní nedostatky, totiž chybějící odkaz třetiny majetku kostelu a údajnou absenci ustanovení dědice, žádal fiskál Pradatsch o zrušení této poslední vůle a rozdělení pozůstalosti podle pravidel platných v případě intestátních pozůstalostí. Konzistoř však přesto testament potvrdila a nařídila rozdělit pozůstalost v souladu s ním, pouze doplnila chybějící povinný odkaz kostelu.⁴⁶

Z výše uvedeného je zřejmé, že zatímco fiskál někdy vznášel k testamentům kritické připomínky, biskupská konzistoř spíše vycházela vstříc snaze kněží naložit s vlastním majetkem prostřednictvím závěti. Proto uznávala i takové poslední vůle, které sice vykazovaly určité nedostatky, celkově však splňovaly základní poslání testamentu, tedy jednak napomáhat ke spáse duše prostřednictvím zbožných odkazů, jednak usnadňovat vypořádání pozůstalosti a zajistit řádný průběh tohoto procesu prostřednictvím ustanovení dědiců. Lze proto konstatovat, že konzistoř nepřikládala zásadní význam dílčím formálním nedostatkům, šlo jí především o principiální poslání testamentu. Pokud závěť odmítla, musela k tomu mít skutečně vážné důvody. K tomu ovšem docházelo zcela výjimečně. Stalo se tak v případě pozůstalosti po kaplanovi v Rosicích Františku Štaňkovi († 18. srpna 1763), při jejímž vyřizování vznikl spor mezi příbuznými zesnulého

44 K tomu blíže Kaps, J.: *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen*, s. 63–64 (kap. *Formlose letztwillige Verfügungen ad pias causas*).

45 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5321, sign. I55 a kart. 5322, sign. I73.

46 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5333, sign. K179, 19. 12. 1773, testament Matyáše Kotrdeje; 31. 1. 1774 (prez.), fiskálovo vyjádření k závěti; 18. 4. 1774 (prez.), konzistorní nařízení o rozdělení pozůstalosti. Pradatschovo tvrzení o neustanovení dědice poukazovalo stejně jako v případě závěti faráře Červenky (viz výše) na pouhý formální nedostatek: Také Kotrdejova poslední vůle sice výslovně nezmiňovala „*haeredis institutio*“, přesto však zahrnovala obsahově odpovídající ustanovení, v němž testátor určil, že případný zůstatek jeho majetku (tj. to, co zbude z pozůstalosti po úhradě všech pasiv a po vyplacení odkazů) připadne sestře.

kněze. Na jedné straně sporu stanul kaplanův švagr Jan Strčanovský, úředník kláštera Králové na Starém Brně, který svůj dědický nárok opíral o písemný záznam ústního testamentu F. Staňka. Kněz měl podle této závěti ustanovit za dědice právě Strčanovského a jeho ženu, tedy svou sestru, Rozálii. Za pozornost stojí fakt, že závěť navíc ustanovovala odkaz 100 zlatých na mše, který byl určen brněnskému konventu kapucínů, jehož člen, fr. Ubaldus, pořídil onen písemný záznam Staňkovy poslední vůle. Proti Strčanovského nároku se nicméně rázně postavili zbývající tři sourozenci zesnulého kaplana. Popřeli platnost testamentu s poukazem na podezřelé okolnosti vzniku písemného záznamu této poslední vůle i na jeho problematickou formální stránku a požadovali po konzistoři, aby pozůstalost jejich bratra rozdělila jako intestátní rovným dílem mezi všechny čtyři nejbližší příbuzné – tedy mezi ně, tři sourozence, a dítě jejich mezitím zesnulé sestry Rozálie. Vznesené námitky byly natolik zásadní, že konzistoř skutečně předložený písemný záznam závěti neuznala a Staňkův majetek rozdělila mezi čtyři dědice – tři protestující sourozence a jejich švagra Strčanovského. Příznačné pro přístup biskupské konzistoře je, že i v tomto případě brala jako obvykle ohled na zbožné odkazy. Přestože neuznala platnost testamentu, kterým obhajoval Strčanovský svůj nárok na celé dědictví, důrazně nařizovala, aby dědicové nezapomněli na duši svého zesnulého bratra a aby naplnili zbožný odkaz určený na mše za jeho duši, byť místo 100 zlatých zmiňovaných v poslední vůli v této souvislosti uváděla pouze částku 50 zlatých.⁴⁷

Celkově lze říci, že výše uvedené případy, kdy fiskus nebo i sama konzistoř vyhodnotili testament jako problematický, byly ve výrazné menšině. Většinou tedy byly závěti vyhotovovány v souladu s církevními normami. To dokládá například již zmíněná otázka potvrzování posledních vůlí prostřednictvím svědků. Až na výjimky bylo dodržováno ustanovení, že závěť má mít minimálně dva svědky.⁴⁸ V nadpoloviční většině případů dosvědčily poslední vůli kněze právě dvě osoby. Méně často byly závěti potvrzovány třemi osobami. Ojedinelý je výskyt jediného svědka.⁴⁹ Vzácné byly i případy, kdy se naopak u závěti objevil větší počet

47 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5457, sign. S327.

48 Úplná absence svědků byla vedle již zmíněných závětí farářů Červenky a Ceha zaznamenána v dalších čtyřech případech. Jde o poslední vůle kooperátora v Dubu Jana Abrahamčíka († 5. 10. 1755), kooperátora v Moravičanech Josefa Blumscheina († 23. 10. 1761), lokálního kaplana v Nové Lhotě Matyáše Straky († 8. 11. 1761) a administrátora v Mladějovicích Franze Sismutha († 23. 12. 1777). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5255, sign. A18; kart. 5259, sign. B31; kart. 5458, sign. S337; kart. 5444, sign. S250.

49 Ústní závěť administrátora v Kolštejně Christopha Förstera v den jeho úmrtí (14. 11. 1757) písemně zaznamenal místní kooperátor Joseph Winckler jako jediný svědek. Navzdory této závadě nakonec konzistoř nařídila rozdělit pozůstalost podle testamentu. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5290, sign. F70.

svědků.⁵⁰ V drtivé většině případů jako svědkové testamentu vystupovali kněží – kolegové testátora, jeho nadřízení i podřízení z vlastní nebo sousední či blízké farnosti, někdy také místní děkani. Opakovaně se stávalo, že buď jeden, nebo dva z těchto kněží – svědků testamentu hráli důležitou roli také v dalším průběhu celého procesu, když se následně stali exekutory (vykonavateli) pozůstalosti, nebylo to však pravidlem.⁵¹ V několika případech poslední vůli klerika dosvědčovaly i světské osoby. Jestliže se vedle nich v úloze svědka neobjevil žádný kněz, mohlo to opět vyvolat kritické otázky konzistoře, které však nemusely vést ke zneplatnění závěti.⁵²

Pokud platnost testamentu nikdo nezpochybnil (jak k tomu došlo v případě pozůstalosti rosického kaplana Staňka) a konzistoř jej potvrdila, stal se východiskem pro další nakládání s kněžskou pozůstalostí. Aby mohly být uplatněny dědické nároky vyplývající ze závěti (v případě její neexistence pak z platných pravidel dělení intestátních pozůstalostí), museli se dědicové písemně přihlásit u konzistoře. Podle konzistorní kurendy z března 1757 při tom často vyvstávaly problémy: Úsilí konzistoře o včasné vyřízení pozůstalosti prý mnohdy ztěžovali dědicové, kteří se běžně ohlašovali pozdě, často až po letech, a tím komplikovali pozůstalostní řízení a bránili jeho ukončení. Proto konzistoř nařizovala, aby v budoucnu každý, kdo bude chtít z důvodné příčiny napadnout závěť, tak učinil do šesti týdnů od její publikace a aby se dědicové se svými nároky přihlašovali u konzistoře během tří (pokud žili v zemi), respektive šesti měsíců (pokud žili mimo ni) ode dne úmrtí. Závěť, která by nebyla během uvedené lhůty napadena, měla být ipso facto potvrzena a dědicové, kteří by se nepřihlásili ve stanoveném

50 Například poslední vůli kaplana v Židlochovicích Johanna Böhma potvrdilo pět svědků. Vedle dvou kněží (faráře v Blučině a kooperátora v Židlochovicích) šlo o tři světské osoby. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5275, sign. B195, závěť z 8. 9. 1782.

51 Do funkce exekutorů pozůstalosti byli vybíráni dva kněží, kteří působili v blízkosti místa, kde se odehrávalo pozůstalostní řízení (tj. v blízkosti místa úmrtí dotyčného kněze), někdy dokonce přímo ve farnosti, v níž zesnulý klerik před smrtí vykonával duchovní správu. Exekutory určil buď přímo sám testátor v závěti, anebo je vybírala konzistoř. Podrobněji k tomu Pumper, P.: Nižší klérus na Moravě v 18. století, s. 207–213.

52 Například písemnou poslední vůli lokálního kaplana v Hutisku Martina Michaleckého potvrdili tři laičtí svědkové, z nichž první (opavský měšťan Josef Křenek) byl zároveň písařem závěti. Konzistoř se pak valašskomeziříčského děkana v reakci na jeho zprávu o úmrtí dotazovala, proč nebyl u porřízení testamentu přítomen žádný duchovní, když nebožtík byl před smrtí zaopatřen svátostmi. Děkanovo vysvětlení bylo evidentně uspokojivé, neboť konzistoř závěť uznala. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5364, sign. M164, závěť z 18. 1. 1767; konzistoř děkanovi ve Valašském Meziříčí: 26. 1. 1767; děkanova odpověď: 24. 3. 1767 (prez.). Výhradně laické svědky měl též testament faráře v Brtnici Franze Seltzera, který potvrdili dva zástupci místní pozemkové vrchnosti: direktor Jan Šrámek a duchovní Josef Steltzl. Řadu nejasností spojených se Seltzerovou pozůstalostí formulovala konzistoř v seznamu otázek, mezi nimiž se objevila tato: Kdo další (kromě svědků) byl přítomen u porřízení testamentu a proč k tomuto aktu nebyl přivolán žádný duchovní, zejména pak jihlavský děkan? ZAO-O, ACO, M4, kart. 5428, sign. Š102, testament z 28. 5. 1768; koncept psaní konzistoře fiskáloví z 16. 6. 1768.

čase, měli být pokládáni za odmítnuté. Exekutoři pozůstalosti měli s tímto ustanovením seznámit dědice, aby se nikdo nemohl vymlouvat na nevědomost.⁵³ Dědicové měli také možnost nechat si vyhotovit kopii testamentu, kterou jim na požádání za poplatek vystavila konzistoř.⁵⁴

Jestliže zůstavitel v testamentu určil exekutory své pozůstalosti, konzistoř výběr těchto osob zpravidla respektovala. Pokud je neurčil, vybrala dva vykonavatele pozůstalosti sama. Poté, co se exekutoři ujali své funkce a sepsali inventář majetku zesnulého kněze, nadešla klíčová fáze pozůstalostního řízení, v níž testament sehrál důležitou úlohu: Konzistoř podle závěti stanovila závazný způsob rozdělení pozůstalosti (při absenci testamentu postupovala podle platných pravidel rozdělování intestátních pozůstalostí). Exekutoři pak podle konzistorního nařízení majetek zesnulého kněze rozdělili mezi věřitele a dědice, to znamená, že provedli výplatu pohledávek, odkazů a dědických podílů. Následně o vykonaném rozdělení pozůstalosti podali zprávu konzistoři, k níž připojili i příslušné účetní doklady. Konzistoř poté provedla kontrolu zaslané dokumentace, a pokud v práci exekutorů neshledala žádné nedostatky, celé pozůstalostní řízení uzavřela.⁵⁵

Je třeba dodat, že ne vždy bylo možné ustanovení poslední vůle realizovat beze zbytku. Někdy se stalo, že čistá hodnota pozůstalosti, tedy hodnota aktiv, která zbyla po uhrazení pasivních dluhů, nákladů na pohřeb a na pozůstalostní řízení, nedostačovala k vyplacení všech stanovených odkazů v plné míře. V takovém případě bylo nutné výši vyplácených odkazů redukovat.⁵⁶ Ani tato skutečnost však neměnila nic na zásadním významu testamentu, který pro zůstavitele

53 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250, kurenda z 8. 3. 1757, úvod a bod č. 1.

54 Konzistoř účtovala poplatky i za publikaci a schválení závěti. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250, *Ordinatio taxarum pro consistorio Olomucensi* (nedatováno). Zčásti odlišně Válová, K.: *Curia episcopalis Olomucensis*, s. 82.

55 Průběh této hlavní fáze pozůstalostního řízení, která začínala inventarizací a končila uzavřením celého procesu, popisuje Pumpr, P.: *Nižší klérus na Moravě v 18. století*, s. 216–225.

56 Odkazy musely být kráceny například u pozůstalosti faráře v Bravanticích Kašpara Rossipala († 16. 2. 1777). Tento kněz ve své závěti ustanovil 29 odkazů konkrétním osobám a institucím, u nichž vždy stanovil i přesnou výši odkazované částky; sumární hodnota těchto odkazů činila 254 zlatých 36 krejcarů. Majetek, který měl zůstat po vyplacení uvedených odkazů, chtěl zůstavitel rozdělit na tři části: jednu třetinu adresoval kostelům, u kterých působil jako duchovní správce, druhou určil na mše za svou duši a třetí část měli zdědit jeho příbuzní – dvě sestry Alžběta a Rozina a potomci po zesnulém bratru Josefovi. Nicméně v průběhu pozůstalostního řízení se ukázalo, že výše aktiv není dostatečná, takže neumožňuje realizovat všechny odkazy v plné výši. Proto byla pozůstalost na základě nařízení konzistoře rozdělena následovně: Po zaplacení všech pasivních dluhů a výdajů na pohřeb i pozůstalostní řízení byla ze zůstatkové hodnoty farářova majetku ve výši 342 zl. 47 kr. oddělena třetina, kterou získaly kostely spravované zesnulým knězem (113 zl. 45 kr.). Ze zbylé části pozůstalosti pak bylo vyplaceno oněch 29 testamentárních odkazů, jejichž výše však musela být redukována tak, aby celkový součet všech vyplácených odkazů odpovídal zůstatkové hodnotě aktiv (229 zl. 2 kr.). Po vyplacení těchto legátů již nezbylo z pozůstalosti nic, a proto nebyl realizován ani odkaz třetiny majetku na mše za duši testátora, ani odkaz další třetiny pro příbuzné. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5411, sign. R100.

představoval klíčový nástroj, s jehož pomocí mohl (za dodržení předepsaných pravidel) rozhodnout, jak bude jeho majetek po smrti distribuován. Mohl tak projevit svou vděčnost blízkým osobám, příbuzným, přátelům a členům své domácnosti, podpořit chudé a pamatovat na svou duši (případně i na duše svých blízkých) prostřednictvím zbožných odkazů. V neposlední řadě se mohl pokusit zajistit, aby se jeho majetek nestal po smrti předmětem dlouhotrvajících sporů, byť sama existence závěti těmto sporům nedokázala vždy zabránit.⁵⁷ Celkově lze na základě studia vybraného vzorku závětí kleriků konstatovat, že ve sledovaném období a prostředí skutečně kněžský testament plnil funkci, kterou podle představ církevních orgánů plnit měl.

Z pohledu současného badatele pak dotčené písemnosti představují významný pramen pro poznání důležitých aspektů života kněží v 18. století. V této souvislosti je však třeba zdůraznit, že závěti z pojednávané doby se do dnešních dnů dochovaly nikoli izolovaně, nýbrž v rámci širších souborů pozůstalostních spisů, které se skládají z celé řady dalších písemností.⁵⁸ Ve srovnání se staršími kněžskými testamenty z doby předbělohorské tedy již závěti duchovních z 18. století nepředstavují natolik exkluzivní pramen. I když jsou na jednu stranu stále důležitým zdrojem informací o dotyčných kněžích-testátorech, o hmotných souvislostech jejich každodenního života a zejména o jejich přístupu k posledním věcem člověka, platí na druhou stranu, že musejí být studovány nikoli samostatně, nýbrž v kontextu ostatních součástí příslušných pozůstalostních spisů.

57 Tyto spory se přitom nemusely týkat přímo samotného testamentu, jak tomu bylo ve výše zmíněné kauze pozůstalosti rosiického kaplana Staňka. I v případě pozůstalostí, u nichž byla k dispozici řádně vyhotovená závěť, kterou po smrti zůstavitele biskupská konzistoř potvrdila, mohly vyvstat komplikace, případně i spory, jejichž původ nesouvisel se samotnou poslední vůlí zesnulého klerika. To platí například o pozůstalosti po děkanovi v Příboře Antonu Freiheitovi († 26. 4. 1776), který sice pořídil řádně vyhotovenou poslední vůli (a to ústní, její písemný záznam je datován v den smrti zůstavitele), to však nezměnilo nic na faktu, že následující pozůstalostní řízení bylo mimořádně komplikované. Složitost celého procesu dokládá jak rekordní délka pozůstalostního řízení (šest let), tak i enormní rozsah dochovaného pozůstalostního spisu, který zabírá celý karton. Vyřízení této nadpřůměrně rozsáhlé pozůstalosti (její hrubá hodnota činila 9505 zlatých 24 krejcarů) bylo provázáno komplikacemi a spory souvisejícími s nejasnostmi ohledně vymezení hranice mezi majetkem zesnulého děkana a majetkem jeho hospodyně. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5296, sign. F131.

58 Viz jejich rozbor: Pumpř, P.: Nižší klérus na Moravě v 18. století, s. 195–329.